

ELS DIALECTES DAVANT EL MODEL

D'entrada, voldria agrair-los la invitació a participar en aquestes jornades. Primerament, per la deferència al meu Departament, que de fa ja molts anys practica un seguiment del tema que avui ens aplega, motivat per l'afinitat i la proximitat geogràfica, per la procedència de part dels seus estudiantats i professors, i per l'interès personal i professional dels seus membres. En segon lloc, per l'oportunitat d'aquesta trobada, ja que el tema que em dispo a tractar planteja actualment diversos problemes d'índole pràctica en l'ús formal del català en terres de la Franja i és, a més, a un determinat nivell i entre determinats sectors, motiu de controvèrsia aquests dies i en aquesta ciutat.

Afortunadament, no solament en el món de la lingüística i la sociolingüística generals, sinó també en el camp més concret de la filologia catalana, les relacions entre dialecte i estàndard han estat profusament estudiades, especialment en els darrers quinze anys. Cal recordar les aportacions de Lluís V. Aracil, Joan Veny, Lluís Polanco, Xavier Lamuela, Josep M. Nadal, Bernat Joan i Gabriel Bibiloni,¹ entre d'altres. En ser el cas que no s'aprecien grans diferències de posició entre els diferents autors i, més aviat, s'hi pot reconèixer un cert sentit unidireccional, ens estalviarem de fer-ne una anàlisi teòrica aprofundida. Caldrà simplement, doncs, aplicar tot aquest

1. L. V. ARACIL, «Educació i sociolingüística», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, (Barcelona), núm. 2 (1979); J. VENY, «Dialecte i llengua», *Els Marges* (Barcelona), núm. 30 (1984); L. B. POLANCO, «Llengua i dialecte: una aplicació dialectomètrica a la llengua catalana», *Miscel·lània Sanchis Guarner*, vol. I, València, 1984; X. LAMUELA, *Estandardització i establiment de llengües*, Barcelona, 1994; J. M. NADAL, *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, 1992; B. JOAN, *Llengua estàndard en l'ensenyament*, Barcelona, 1993; G. BIBILONI, *Llengua estàndard i variació lingüística*, València, 1997.

bagatge a un dialecte concret —el català occidental—, parlat en un territori políticament i sociològicament delimitat: la Franja. Amb el benentès, però, que tan sols hi podem marcar unes línies generals d'actuació, ja que el temps de què disposem és massa curt per a poder fer propostes pràctiques concretes.

Passo, doncs, a descriure aquest territori que he dit políticament i sociològicament delimitat. Tant des del punt de vista onomàstic com des del de la geografia humana, ja és un tòpic criticar el terme *Franja* o *Franja de Ponent* perquè no correspon a una realitat regional o supracomarcal. En efecte, la Franja és un territori caracteritzat principalment —però no exclusiva— per ser una àrea d'Aragó que té com a llengua pròpia el català. Això implica que no disposa d'una xarxa de relacions interna i, en conseqüència, les seues interrelacions, sobretot entre punts distants, són preferentment externes. És evident que això té conseqüències d'ordre lingüístic: extrapolats del context del català occidental, els parlars de la Franja no presenten trets excessivament unitaris o diasistemàtics, suficients per a parlar d'un subdialecte català d'Aragó, i s'hi coneix clarament l'existència de tres zones diferenciades.

La primera zona correspon a les terres de la Ribagorça i la Llitera, i el seu parlar —que presenta coincidències de diasistema amb el veí Pallars— és de tipus *ribagorçà*. En certa manera, és l'àrea dialectal més caracteritzada de tot el català continental. L'adstrat aragonès i occità, el substrat preromà i el seu accentuat conservadorisme, fruit dels condicionaments ambientals i culturals propis de la muntanya, matisat per alguna evolució insòlita a la resta del domini, li confereixen la seua peculiar fesomia que es perllonga en direcció sud fins a la plana de la Llitera, fet segurament produït per factors de repoblament i de relacions econòmiques complementàries i ancestrals. La baixa vall de l'Isàvena, juntament amb algunes poblacions més meridionals (fins al límit de Sant Esteve de Llitera), constitueix una de les darreres «zones híbrides» o de transició conservades del sud d'Europa, l'especificitat de la qual, a cavall entre l'aragonès i el català, obliga a fer-ne una descripció lingüística singularitzada.

La zona central (Baix Cinca, Ribera d'Ebre i, fins a cert punt, la baixa vall del Matarranya) és la que presenta menys característiques originals. En conjunt, és a menys distància de les solucions generals a la resta del domini lingüístic, i els seus parlars poden ser agrupats sota l'etiqueta de *lleidatans*; en alguns punts fins i tot de triple transició entre lleidatà, ribagorçà i tortosí. Especialment al Baix Cinca, l'anivellament amb els parlars més urbans del pla de Lleida és més intens que a d'altres indrets.

Per fi, la zona sud de la Franja presenta ja trets de transició cap al català meridional (*valencià*) i, per això, s'agrupa habitualment amb el *tortosí* o fins i tot amb el *valencià septentrional* (subdialectes, aquests, sense solució de continuïtat). A la part més ponentina, però, allunyada dels centres d'innovació lingüística, hi trobem formes força particulars que ens remetent tot sovint al català preliterari.

Des d'un altre punt de vista, les terres del nord –Ribagorça, Llitera i Baix Cinca–, tenen una vinculació econòmica, cultural i humana amb les terres de ponent, en general, i amb la ciutat de Lleida en particular. Cal recordar que, aquesta, fa habitualment totes les funcions d'una capital, excepte les administratives, que corresponen òbviament a Osca (i a Saragossa, en el cas de Mequinensa). A més de l'evidentíssim factor de la distància, cal recordar que Lleida té 120.000 habitants, mentre que Osca s'acosta als 50.000. Alguns pobles escadussers del sector més occidental, però, estan més vinculats a Barbastre. Per contra, Lleida estén la seua àrea a Binèfar i a les altres poblacions castellanoparlants de la Llitera i del Baix Cinca.

Pel que fa a les terres del sud, les capitalitats estan més repartides, i no hi ha una única àrea d'influència. Alcanyís, Tortosa i Reus són pols d'atracció, però cal tenir present que Alcanyís no és més gran que, per exemple, Fraga; Reus és l'única ciutat gran, però n'és lluny i les comunicacions no són, diguem-ne, excel·lents, la qual cosa incrementa l'atracció de Saragossa. Terol, malgrat la seua capitalitat provincial sobre la major part del territori, a penes exerceix altres funcions que les purament administratives.

Tot això té com a conseqüència que la resposta a les iniciatives en defensa del català, en els darrers anys, ha estat molt més positiva en les terres del nord que en les del sud, i potser la causa no és gens aliena a l'espectacular creixement del pes econòmic, demogràfic i, també, cultural de Lleida. Tot i que sembla creïble que no en siga l'únic factor. Segurament, les tradicions polítiques autòctones, la distribució interna del poder, la fluïdesa de les comunicacions, les relacions amb Barcelona i l'impacte del turisme, especialment a la muntanya, també hi deuen haver tingut un cert pes.

I, el dialecte, què hi pinta? Doncs hi pinta, però hi pinta poc. Potser coincidiran amb mi que la *distància lingüística* (amb totes les prevencions que inspire el terme) entre un parlant *mitjà* (també amb totes les prevencions que inspire el terme) de les terres del Matarranya amb el *català comú* (idem) és força inferior a la que hi ha entre un ribagorçà *mitjà* i el mateix català modèlic. No fóra el mateix cas si el parlant fos fragatí o mequinensà, però vull recordar que, històricament, les primeres reivindicacions autòctones en favor del català es van produir a la Llitera, on les característiques ribagorçanes són ben vives, com ho és entre els parlants la percepció de les diferències (tant que, de segur, és el primer indret de la Franja on, històricament, s'ha inventat una llengua: el *lliterà*; però això és pura anècdota). Simbòlicament, també ha estat la Llitera el primer lloc on ha estat declarada la cooficialitat comarcal (Mancomunitat de la Llitera) i municipal (Camporrells). Així doncs, la llunyania o proximitat de l'estàndard no sembla estar en relació directa amb l'actitud dels parlants respecte a aquesta varietat. D'altra banda, el secessionisme lingüístic tampoc no sembla tenir en compte la distància dialectal. Una vegada més ens quedem amb la impressió que la sociolingüística guanya la partida a la dialectologia.

I, tanmateix, alguna cosa hi ha. Fa pocs dies, a Lleida, Joan Solà ens recordava que quan ell diletava en l'estudi del català, encara a Bell-lloc, no tenia pas la percepció que hi hagués cap problema, amb el dialecte. I és que, senzillament, no n'hi havia. La relació amb el català comú era aleshores una qüestió purament de la llengua escrita. En el moment present, això ja està gairebé superat; com a mínim, per part dels parlants assenyats (un altre terme que inspira prevencions). En tot cas, el gran motiu de discussió és la llengua oral d'ús formal, com a conseqüència de l'entrada del català en els àmbits de la comunicació audiovisual, l'ensenyament, la política i el comerç. I és que el referent del català comú, per a la majoria de parlants de la Franja, continua essent el català de Barcelona o, encara més, el de Sant Joan Despí. Un català que, tot i ser comprès perfectament —al capdavant, és el dialecte català més difós i conegut (tothom hi té parents)—, és massa distant del català parlat autòcton, la qual cosa genera dos tipus de disfuncions. D'una banda, la consciència, entre les persones que utilitzen el castellà com a llengua formal, que català i català local són dues coses diferents (per bé que, per fortuna, encara hom les sol considerar emparentades). Açò arriba fins a l'extrem de l'existència d'individus trilingües castellà / barceloní / català local. D'altra banda, entre les persones, dissortadament poques encara, que utilitzen el català en àmbits formals, provoca una inseguretat considerable. I no podia ser d'altra manera: a la ferma consciència de la unitat de la llengua, que impedeix el canvi de dialecte, s'oposa la manca d'experiència i, sobretot, la manca del model a seguir. Solució: cadascú tira pel dret com bonament pot. I encara gràcies.

Passem, doncs, finalment, a mirar si s'hi albira alguna possible solució. D'antuvi, vull dir que sóc moderadament optimista. Qui viu sota un pont, pot somniar un palau. Qui viu en un pis, petit i hipotecat a vint anys, difícilment pot somniar res millor. En definitiva, qui no es conforma és perquè no vol. Partim d'una situació en què no hi ha res. O ben poca cosa, que és gairebé el mateix. Això ens permet de planificar-ho tot sense vicis adquirits. Podem aprofitar, a més, les experiències anteriors a la nostra. I considerar, encara, que quaranta mil persones no representen una força important, però que tenen el dret, com totes les minories, de ser tutelades i protegides, com se sol fer amb el caganiu de la casa. Al meu entendre, hi ha quatre sectors diferents que haurien d'actuar en aquesta direcció.

Primerament, les autoritats polítiques que, oint el mandat constitucional i estatutari, tenen el deure de procedir a la promoció de l'idioma en tots els àmbits, i a la correcta planificació d'aquesta promoció. Però, com diria Mariano José de Larra: «Ací jau l'esperança». Ho deixarem, doncs, per a millor ocasió.

En segon lloc, hi ha l'autoritat acadèmica i, molt especialment, la màxima autoritat acadèmica, la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que ha de continuar el camí ja encetat de despenalització de la variació dialectal i de transdialectalització, per tal que tots els parlants de l'idioma es reconeguen com a tals en la

varietat estàndard. Al marge dels documents publicats en els darrers anys, i de la publicació del diccionari, incrementat de manera important, el fet que avui vostès estiguen ací ja representa per si sol una mostra de sensibilitat cap al tema que ens permet de ser optimistes. En el mateix capítol situo les universitats, i especialment la meua, que han de contribuir necessàriament a aconseguir l'objectiu, amb la recerca de camp i amb la formació de bons professionals. També cal incloure-hi els ensenyants de tots els nivells, però molt especialment el professorat de català de la Franja, que ha d'explorar i explotar al màxim tots els recursos de l'idioma per demostrar, d'una vegada per totes, que la llengua estàndard i els dialectes no solament són compatibles, sinó que són complementaris i indissociables. Aprofito l'ocasió per a encomiar la tasca que porta en aquesta direcció el Seminari Permanent de Professors de Català. Un encomi que no vull que siga simplement retòric, sinó que voldria que servís per a encoratjar-los a continuar treballant i a continuar formant-se, perquè són en el punt de mira de molta gent i perquè en depenen moltes coses.

En tercer lloc, vull fer esment de tota la societat catalana. Cal una situació d'equilibri intern del nostre domini lingüístic, que passa també per la potenciació del ponent català en els àmbits culturals. Molt hi haurem guanyat si l'interlocutor lingüístic de la Franja deixa de ser Barcelona en favor de Lleida i Tortosa. La potenciació de la forma occidental de l'estàndard servirà, de ben segur, per a fomentar l'extensió d'un model de català autòcton impecablement còmode per als ciutadans, la qual cosa incrementarà considerablement la seua difusió local.

I, per acabar, els mateixos catalanoparlants de la Franja. Qui vulga estar ben servit, que es faça ell mateix el llit. Cal continuar en la constància, sense desànim, promovent l'ús del català en tots els àmbits i des de la base, des de la societat civil, sense confiar gaire en els salvapàtries de torn, per als quals la llengua és senzillament moneda de canvi. I sense oblidar que només de les llengües que es parlen, se'n discuteix el model. No fos cas que, per anar a la moda, acabésem esporrets.

RAMON SISTAC